

**М.Б.ПЕТРОВ. ІСТОРИЧНА ТОПОГРАФІЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО
КІНЦЯ XVII-XVIII СТ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛА. - КАМ'ЯНЕЦЬ-
ПОДІЛЬСЬКИЙ: АБЕТКА- НОВА, 2002. - 384 С., ІЛ.**

Кам'янець-Подільський належить до найдавніших міст України, який відомий далеко за її межами своїми спорудами часів середньовіччя та початку нового часу. Історичній топографії цього унікального міста присвячено чимало публікацій, автори яких висловлюють різноманітні погляди, що іноді базуються на припущеннях та здогадках.

Віднайдення та публікація в останні десятиріччя значної кількості нових джерел з історичної топографії міста дозволило автору рецензованої монографії проаналізувати джерела та здобутки науковців з цієї проблеми, висловити свою точку зору з деяких дискусійних питань, зробити спробу відтворити територіальну історію міста відповідно до сучасного рівня знань.

Період з кінця XVII - протягом XVIII ст. найбільш чітко, на думку дослідника, виявив в еволюції топографії Кам'янця-Подільського містобудівні норми й світоглядні ідеї епохи, що були характерними для багатьох міст Правобережної України та Європи. Ця обставина зумовила хронологічні рамки дослідження: 1699-1793 рр.

Автор відзначає, що після повернення в 1699 р. Туреччиною Кам'янця – Подільського, Польща намагалася надати йому колишню славу форпосту Речі Посполитої на східних кордонах. Було здійснено заходи по відбудові фортеці та міста як адміністративного, релігійного центру, культурного осередку, а також по відродженню торгівлі та ремесел.

Охарактеризовано діяльність польської влади по відбудові міста, зокрема у галузі фінансування, висвітлено діяльність зодчих, реалізацію їх проектів.

Розвиток топографії Кам'янця-Подільського відображено крізь призму чинників, які визначали його розвиток.

Найважливішим у формуванні історичної топографії міста є географічний чинник. У праці міститься детальний опис унікальних природних умов території на якій розташувалося місто.

Наступним за значенням дослідник вважає військовий чинник. Крім робіт по зміцненню існуючих фортифікаційних споруд та зведенню нових, на формування території міста виливало розселення у ньому чисельного гарнізону.

Іншим значним чинником була торгівля. Відсліджується процес її відродження в I половині XVII ст. та подальший розвиток, зокрема розташування Кам'янця-Подільського на торгових шляхах, асортимент товарів, місця проведення ярмарок та торгівлі в лавках, склад купців за майновою ознакою, вплив торгівлі на забудову міста.

Автор відзначає ліквідацію окремого майдану – ринку української громади наприкінці XVII ст., оскільки громаду підпорядкували польському магістру. Ця подія, як і ліквідація суто українських кварталів, свідчила про посилення утисків споконвічного населення краю.

Дослідник значну увагу приділяє висвітленню взаємозв'язку розвитку ремесла та промислів з розвитком територіальної історії міста. Наголошується, що оборонне та цивільне будівництво в місті спричиняло зростання попиту на ремісничі послуги та вироби, сприяло зростанню кількості ремісників та їх цехів. В монографії наведено відомості про розташування ремісничих майстерень, жителі ремісників, участі цехової верхівки в управлінні містом. Специфічною рисою Кам'янця –Подільського була відсутність спеціально відведених кварталів для ремісників.

В історичній топографії міста відбився рівень розвитку промислів, що потребувало побудови млинів, броварень, корчмів, винниць, утримання пасік. Подано кількісні показники об'єктів промислів, місця їх розміщення, вказано їх власників.

До чинників, які мали вплив на соціально-топографічну еволюцію міста дослідник зараховує норми містобудування та управління за зразками європейських міст, які отримали

Магдебурзьке право. Висвітлено втілення у Кам'янці-Подільському норм забудови центру міста відповідно до вимог Магдебурзького права. Порівнюючи плани забудови середньовічних європейських міст та міст Московської держави, автор вказує, що в Європі центральне місце відводилося приміщенню ратуші - органу самоуправління та місцю для торгівлі - ринку. У московських містах центральне місце займав православний храм або укріплення - кремль. На думку автора, це пояснюється різними релігійно-філософськими та релігійними принципами.

Дослідник стверджує, що управлінню та топографії Кам'янця-Подільського був притаманний поліцентризм. Одним із міських центрів було Старе місто із органами самоврядування, причому існувало два магістрати: українсько-польський та вірменський. Іншим центром був Старий замок – резиденція органів управління Кам'янецьким староством.

Висвітлено функції та діяльність членів магістрату, пов'язаних із забудовою міста. Також відзначено внесок уряду Польщі та королів Августа III і Станіслава Августа Понятовського у міське будівництво Кам'янця-Подільського.

Дослідник вважає, що до чинників, які зумовлювали історичну топографію Кам'янця-Подільського, належить стан культури, тобто рівень освіти мешканців, їх побут, звичаї, традиції, наявність закладів освіти, розташування військової, світської, культової архітектури тощо.

В монографії докладно описано розташування та вигляд культових споруд, їх конфесійну приналежність, розміри земельної власності релігійних громад. Відображено вираження побуту і звичаї мешканців у масовій забудові - палацах, домах, домиках, хатах, склепах, садибах. Подано описи деяких із цих споруд, названо імена їх власників. На основі соціальної топографії висвітлено соціальну структуру мешканців міста.

Автор праці робить висновок, що формування соціальної топографії Кам'янця-Подільського здійснювалося на місцевій основі, а також зазнавало впливу європейських містобудівних норм.

В монографії проаналізовано багаточисельні публікації з територіальної історії міста українських, російських, польських авторів та декілька праць, що залишилися в рукописах. М.Петров поділяє процес наукового дослідження проблеми на три періоди.

Науковий доробок авторів XIX – початку XX ст. полягав, насамперед, у введенні в науковий обіг віднайденних ними джерел та розробці окремих напрямів проблеми. Дослідник вказує на вагомий внесок у вивчення історичної топографії міста В.Антоновича, М.Владимирського-Буданова, Й.Ролле, О.Прусевича, П.Клименка, Ю.Сіцинського. Проте спеціального дослідження їм створити не вдалося.

В 20-40-х рр. XX ст. було більш детально досліджено етно-соціальну демографію XVII-XVIII ст., історію монументальних пам'яток міста XV-XVIII ст., здійснено їх локалізацію, складено топографічний план замку. Продовжувалися пошуки та публікація джерел. Нові праці в цей період опублікували П.Клименко та Ю.Сіцинський. Також привертає увагу науковий доробок В.Гериновича, Н.Бучека, Ю.Нельговського, П.Захарченка.

На думку автора рецензованої монографії найбільш плідними у дослідженні проблеми виявилися 50-і рр. XX ст. - початок XXI ст.

Серед чисельних досліджень, які побачили світ в цей період автор виділяє праці Т.Будянської, Ю.Нельговського, Я.Дашкевича, М.Крикуна, В.Григоряна, Є. та О.Планинських, Т.Кутового, І.Винокура, Т.Новака, Ф.Кірика, М.Лукача.

Заслугою дослідників було розширення джерельної бази, зокрема за рахунок вивчення нових категорій - джерел, малюнків, гравюр, фотографій історичних пам'яток міста, здійснення археолого-архітектурних досліджень. Завдяки цьому було доведено, що топографія Кам'янця наприкінці XVII-XVIII ст. була типовою для європейських міст, визначено планувально-територіальну структуру міста, яка складалася із Старого і Нового замків, Старого міста і передмість.

М.Петров охарактеризував і власний науковий доробок, присвячений зокрема

з'ясуванню ролі різноманітних чинників у розвитку топографії міста, а також детальному дослідженню передмість як складової частини багатогранного життя міського організму.

У монографії здійснено комплексний аналіз корпусу джерел, які знаходяться в Україні, Росії, Польщі, Австрії. Дослідник характеризує актові документи, писемні джерела військового та містобудівного характеру, картографічні та графічні матеріали, малюнки і фотографії різноманітних споруд, окремих частин міста, також археологічні матеріали.

В праці визначено значення кожного джерела для дослідження проблеми, розкрито його зміст, виділено найістотніші відомості, що містяться в ньому.

Вказано на роль дослідників у вивченні джерел. Зокрема, відзначено найбільш кваліфіковане дослідження Я.Дашкевичем гравюри Кам'янця-Подільського 1673-1679 рр., яку вміщено у книзі "Вигляд міста Кам'янця-Подільського" Н. де Фера, виданій у Парижі в 1691 р.

Аналізуючи літературу та джерела, автор монографії висловлює власні глибоко аргументовані судження з багатьох питань, дискутує з окремими дослідниками. Найбільше місце в праці займає дискусія з архітекторами Є. та О.Пламеницькими. Дослідник вказує на їх істотний внесок у вивчення історичної топографії Кам'янця-Подільського. Є.Пламеницька виявила в архівах України та Росії низку гравюр, малюнків XVII-XVIII ст., планів міста та окремих будинків, креслень їх фасадів, здійснювала археологічно-архітектурні дослідження. Вона об'єктивно локалізувала окремі споруди замкової фортифікації, датувала час зведення та реконструкції деяких з них, чітко з'ясувала місце Руської та Польської брами в історико-топографічній структурі Старого міста, місце розташування будинків в системі ринку тощо.

Проте М.Петров вважає, що окремі міркування Є.Пламеницької науково не обґрунтовані. Це стосується тверджень про існування замку в II-III ст.н.е., функціонування в XII-XIII ст. Південної башти, про зведення будинків на ринку на фундаментах XIII-XIV ст., про час спорудження Руської та Польської брам в XIII ст., атрибуції назви "Башта на Броді".

О.Пламеницька правомірно, на думку М.Петрова, локалізувала Польський ринок і відтворила його планувально-композиційну структуру кінця XVII-XVIII ст, вивчила розміри та кількість садиб на періях ринку, визначила розташування Замкового мосту в системі топографічної структури міста тощо.

Однак М.Петров не погоджується з науково безпідставними, на його думку, твердженнями О.Пламеницької про появу Замкового мосту в II-III ст. н.е., формування Польського ринку на основі римського табору міста Петридава II-III ст. н.е. Він вказує на помилки при атрибуції, локалізації, датуванні окремих споруд, вулиць, кварталів міста, наводить приклади непослідовності суджень у працях О.Пламеницької.

Викликають заперечення автора книги проекти реконструкцій окремих об'єктів міста II-III ст. та середини XVII ст., запропоновані названими архітекторами. Свої докази М.Петров аргументує посиланням на джерела, праці українських та польських істориків, власними розмірковуваннями.

Самодостатнє значення мають підрядкові посилання, в яких автор подає тлумачення більше 100 термінів, що стосуються досліджуваної проблеми.

Оцінюючи рівень дослідження проблеми, автор монографії вказує на напрямки подальших студій, а саме про територіальні межі міста кінця XVII-XVIII ст., чисельність його мешканців, щільність розселення, атрибуції, локалізації, датування часу спорудження багатьох пам'яток. Недостатньо вивчено плани Кам'янця-Подільського XVIII ст., яких налічується 8.

Монографія містить 145 ілюстрацій, що складаються з репродукцій малюнків, гравюр, кольорових та чорно-білих фотографій різноманітних споруд та частин міста, плани топографічних споруд Кам'янця-Подільського та інших міст, проектів реконструкцій та реставрацій окремих об'єктів. Як додаток до монографії подано описи міста 1700 та 1789 рр. мовами оригіналу (польською та українською), а також його план 1773 р. з об'ємною експлікацією.

Рецензована монографія є помітним явищем в українській історіографії. Вона

.....
відзначається ґрунтовністю, доказовістю висунутих тверджень, слугує базою для подальших досліджень.